

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA SHAXS SIFATIDA SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Ibragimova Shaxloxon Oyto‘raxonovna

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7933030>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinergetik yondashuv, pedagogik sinergetika o‘zini o‘zi aniqlash va shaxsni rivojlantirish, o‘quvchilar kasbiy faoliyatini rivojlantirish, o‘z-o‘zini anglash, shaxs “Men” ini shakllantirish, muammoli vaziyatlar, pedagogik nazariyani rivojlantirish bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: sinergetik yondashuv, shaxs, o‘quvchilar kasbiy faoliyati.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. В данной статье описаны синергетический подход, педагогическая синергетика, самоопределение и развитие личности, развитие творческой активности студентов, самосознание, формирование индивидуального «Я», проблемные ситуации, развитие педагогической теории.

Ключевые слова: синергетический подход, личность, профессиональная активность студентов.

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF professional ACTIVITY OF PRIMARY CLASS STUDENTS BASED ON SYNERGIC APPROACH

Abstract. This article describes the synergetic approach, pedagogical synergetics, self-determination and personality development, development of students' creative activity, self-awareness, formation of the individual "I", problem situations, development of pedagogical theory.

Keywords: synergetic approach, personality, students' professional activity.

Sinergetik yondashuv ta’lim faoliyatida o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘zini o‘zi tashkil etish va o‘zini o‘zi boshqarish ustunligiga asoslanadi va o‘z-o‘zini ochib berish va takomillashtirish, o‘z-o‘zini anglash maqsadida mavzuga ta’sirni rag‘batlantirish yoki rag‘batlantirishdan iborat. Shunday qilib, “pedagogik sinergetika” pedagogik bilimlarning yangi yo‘nalishi paydo bo‘ldiki, bu ta’lim tizimlarini o‘z-o‘zini tashkil etish va rivojlantirish qonuniyatlari asoslanadi.

Pedagogik sinergetika o‘zini o‘zi aniqlash va shaxsni rivojlantirish muammolarini rivojlanishiga ochiqlik, birgalikdagi ijod va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilganlik nuqtai nazaridan yangicha yondashishga imkon beradi. G.M. Kojaspirova “sinergetika” tushunchasi “ta’lim” tushunchasiga juda yaqin (yunon tilidan tarjima qilinganda “birgalikdagi harakat”, “hamkorlik” degan ma’noni anglatadi). Dunyoni sinergetik anglash insonni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega: sinergetik fikrlash usuli ochiqlik, dialogizm va muloqot bilan ajralib turadi [2]. Sinergetika ota-onalarni virtual-pedagogik jarayonning sub’ekti sifatida inson hayotining eng murakkab ichki qonuniyatlarini o‘rganishga yo‘naltiradi.

E.K.Nikitinaning ta’kidlashicha, sinergetika pedagogik nazariyani rivojlantirishda yo‘qolgan aloqalarni amaliy haqiqat bilan tiklashga, dialog tizimining rivojlanishi, ochiqlik, ta’lim tizimining turli tarkibiy qismlari va uning sub’ektlari o‘rtasida “kommunikativ ko‘prik” yaratishga

imkon beradi [3]. Ota-onalarni virtual-pedagogik madaniyatini yuksaltirishda sinergetik yondashuv ularning ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Kovalevichning ta‘kidlashicha, sinergetika quyidagi pedagogik tamoyillarga to‘la nazar tashlab, shaxsning o‘zini o‘zi belgilash va faoliyat sub‘ekti sifatida rivojlanish jarayonining ahamiyatini metodologik jihatdan oshirishga imkon beradi [4].

Kovalevichning ta‘kidlashicha, sinergetika yangi pedagogikaning “sherigi” (neopedagogika) va lotin tilidan birgalikda energiya va birgalikda hamkor deb tarjima qilingan. Binobarin, sinergetika ham, yangi pedagogika ham ochiq muloqotlar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va teskari aloqa, qat‘iy ta‘lim sarguzashtlari, o‘yinlar doirasida ishlaydi. Sinergetik ta‘lim, yangi pedagogika singari, o‘z-o‘zini tarbiyalash, insonni o‘z imkoniyatlarini rag‘batlantiradigan o‘z taqdirini belgilashdir.

Bizning fikrimizcha, sinergetik yondashuv pedagogik jarayonning har bir sub‘ektini (ota-ona, talaba, o‘qituvchi) rivojlanishdan o‘z-o‘zini rivojlantirishga o‘tishni amalga oshiradigan o‘zini o‘zi rivojlanayotgan kichik tizimlar sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Shuning uchun ota-onalarning pedagogik madaniyatini shakllantirish zamonaviy jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri, davlat ijtimoiy siyosatining bir qismi bo‘lishi kerak.

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta‘lim islohotlari o‘z ishiga kasbiy yondashuvchi, fan, texnika, san‘at, ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘shadigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashga bog‘liq. Shunga ko‘ra, jamiyat taraqqiyoti talabalaridan kelib chiqqan holda har bir o‘quvchini sharqona ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu davr obrazli tafakkur qilish asosida intellektual rivojlanish davridir. Bu asosan o‘quv-biluv jarayonida amalga oshadi. Bu o‘quv-biluv jarayonida shaxsning boshqa jihatlari rivojlanmaydi degan xulosaga kelish uchun asos bo‘la olmaydi. Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yetakchi bo‘lgan rivojlanish yo‘nalishini asoslashga harakat qilamiz. Bu davrda rivojlanish jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining identifikatsiyasi, ya‘ni aynan o‘xshatilishi, tenglashtirilishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Intellektual rivojlanishda o‘z-o‘zini hurmat qilishning asosini o‘quvchilarning shaxsiy ijobiy tajribasi tashkil qiladi. Bu o‘quv-biluv jarayonida namoyon bo‘ladi. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, aksariyat boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bunday tajriba mavjud emas. O‘z faoliyati natijasidan qoniqmaslikning o‘zigina o‘quvchilar o‘z-o‘zlarini hurmat qilishlarining asosini tashkil eta olmaydi. Bu yo‘nalishda muhim o‘rin egallaydigan qonuniyatlardan biri – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muayyan o‘quv vaziyatlarida bilish faoliyatining rivojlanishi, shaxsiy tenglik hamda o‘z-o‘zlarini hurmat qilishlaridir.

Pedagogik hamkorlik, ya‘ni sinergetika yangi tushuncha sifatida pedagogikaga kirib kelar ekan, u bevosita falsafa va sotsiologiya bilan bog‘lanadi. Chunki, insonning hamkorlikdagi faoliyati muayyan jamiyat hayoti bilan bog‘liq tarzda amalga oshadi. Bu shuni anglatadiki, jamiyat hayotida inson uchun hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish quvvati bilan bir qatorda, hamjihatlikda rivojlanish imkoniyati ham mavjud. Pedagogik hamkorlik doirasida o‘z qiyofasini o‘zgartirish tushunchasi ham amal qiladi. Agar yangicha ijtimoiy davr shaxsning o‘z-o‘zini saqlashi, yangi sharoitga moslashishi g‘oyasiga asoslansa, zamonaviy inson o‘zining yangicha mohiyati va mavqeiga asoslangan holda faoliyat ko‘rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda mas‘uliyat hissini shakllantirish jarayoni ongli ravishda sodir bo‘lishi juda muhimdir. Bundan tashqari, bolaning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish uchun sabablar bo‘lishi muhimdir. Motivning paydo bo‘lishi sifatga munosabatni keltirib chiqaradi, bu esa o‘z navbatida ijtimoiy hissiyotlarni shakllantiradi.

Zamonaviy pedagogika nazariyasida o‘yin kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar uchun asosiy faoliyat turlaridan biri sifatida qaraladi. Bolaning asosiy talablari shunda o‘z ifodasini topadi. Eng avvalo mustaqillikka intilish, kattalar hayotida faol ishtirok etish mazkur yoshdagi bolalarga xosdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining rivojlanishiga ko‘ra u tomonidan anglanayogan dunyo kengayib boradi, kattalar faoliyatida ishtirok etishning ichki talablari paydo bo‘la boshlaydi. O‘yinda bola kattalarga taqlid qilishga intilgan holda ba‘zi rollarni o‘ziga ola boshlaydi. Bola o‘ynab turib mustaqil harakatlanadi, o‘z xohishlarini, tasavvurlarini, tuyg‘ularini erkin ifodalaydi. O‘yin natijasida boshqa faoliyat turlari ham paydo bo‘ladi va tabaqalashuv amalga oshadi. O‘yin davomida bola boshqa faoliyatlarga tegishli bo‘lgan komponentlarni ham o‘zlashtira boradi. Masalan, maqsad qo‘yishni, rejalashtirishni, natijaga erishishni o‘rganadi.

Mehnat faoliyati davomida bolalar mehnat ko‘nikma va malakalariga ega bo‘ladilar. Lekin, bular kasbiy ko‘nikmalar emas, balki bolaga kattalardan mustaqil bo‘lishga ko‘mak beradigan ko‘nikmalardir. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchining mehnati majburiy tavsifli bo‘lmasdan, holatli ko‘rinishga ega bo‘ladi, ammo mehnatda shaxsning juda ko‘p hayotiy muhim sifatleri rivojlanishi ma‘lum. Mehnatda maqsad qo‘yish qobiliyatini rivojlantirish uchun maqsadni anglash, natijani ko‘ra bilish, harakatlanish usullari va ko‘nikmalariga ega bo‘lish juda ham muhimdir. O‘quvchi mehnatining o‘ziga xosligi shundaki, unda faoliyatning barcha tarkibiy komponentlarini bo‘lishiga qaramasdan, ular hali rivojlanish bosqichida bo‘lib, albatta kattalarning ishtiroki va yordamini nazarda tutadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas‘uliyat hissini shakllantirishda maktab va ota-ona hamkorligining eng yaxshi pozitsiyasi – uch asosiy shartga javob berishi kerak: adekvatlik, qayishqoqlik va bashorat qilishlik.

Katta yoshli kishi pozitsiyasining adekvatligi o‘z farzandi yoki tarbiyaluvchisining fazilatlarini real aniqlikda baholash, uning individualligini ko‘ra olish, tushunish va hurmat qila bilishga asoslanadi.

O‘qituvchi yoki ota-ona holatining ko‘nishga moyilligi (qayishqoqlik) muloqot tarzi, kichik maktab yoshidagi o‘quvchining ulg‘ayishiga qarab hamda oila turmushi sharoitlari turli o‘zgarishlariga bog‘liq ravishda unga ta‘sir etish usullarini o‘zgartirishga tayyorlik va qodirlik sifatida ko‘rib chiqiladi.

Pozitsiyaning bashorat qilishligi o‘quvchi shaxsining “yaqin rivojlanish zonasi”ga va ertangi kun vazifalariga mo‘ljall olishida ifodalanadi. Bu katta yoshli kishining ortda qoldiruvchi tashabbusi bo‘lib, kichik maktab yoshidagi o‘quvchining kamoloti, istiqbollarini hisobga olgan holda unga umumiy yondashuvni o‘zgartirishga qaratilgan.

Tarbiyaning mazmun modellarini hisobga olgan holda sinergetik yondashuv asosida o‘quvchilarda mas‘uliyat hissini shakllantirishda o‘qituvchi va ota-onalar oldida jiddiy vazifa turadi: boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas‘uliyat hissini shakllantirish bo‘yicha yangi tarbiyaviy strategiyani qo‘llash asosida ko‘p qirrali ish olib borish talab qilinadi.

Psixolog olim V.A. Krutetskiy bu haqda haqqoniy fikr bildirgan : “Qobiliyat faqat mehnatda namoyon bo‘libgina qolmaydi, balki mehnatda shakllanadi, kamol topadi, barq urib yashnaydi ham. Aksincha harakatsizlik halokatga mahkum etadi,”[5]. A.V. Petrovskiy fikri bilan aytiganda “Qobiliyat faqat o‘sisdagina mavjud bo‘ladi.

Ta‘lim-tarbiyada bolalarning har tomonlama kamolga etkazish asosiy maqsad qilib qo‘yilgani ham tarbiyaning ana shu qonuniyatlariga asoslanadi. Har tomonlama ta‘lim-tarbiya berish bolalardagi yashirin iste‘dodlarni yuzaga chiqarishga yordam beradi. Buning uchun o‘quvchilarni kichik maktab yoshidan boshlab o‘z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat

berilishi maqsadga muvofiq. Har bir bolaning qobiliyatini namoyon etuvchi faoliyatga yo‘llashning eng maqbul yo‘li ularda ijodkorlikni rivojlantirishdir. O‘quvchi ijtimoiy ahamiyatga mahsulot yarata olmaydi va bu maktabning vazifasiga kirmaydi ham.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘zlashtirgan bilimlari, mahoratini o‘z saviyasi darajasida qo‘llaydilar. Aqliy faollik, o‘tkir zehn, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon etadi. Topshiriqni bajarishda o‘quvchilarning ijodiy faoliyati u yaratayotgan o‘quv jarayonida masalalar echish, muammolarni hal etishda, insholar yozishda rivojlana boradi. O‘quvchi bu borada maktabgacha ta‘limda va undan keyin shu vaqtgacha olgan bilimlarini tadbiq etadi.

Bunda o‘quvchi yangi usullarni qo‘llydi. Topshiriqni bajarish uchun faollik ko‘rsatish, zehniligi, zukkoligi, kashfiyotchiligi, zarur bilimga ega bo‘lish uchun harakat qilishi, muammolarni echishda harakatchanligi, mustaqilligi, mehnatsevarligi, voqea- hodisalar ichida eng muhimini tanlay bilishi, umumiysini ko‘ra bilish qobiliyati kabilarni rivojlantirishga imkon beradigan faoliyat ijodiy faoliyat samarali faoliyatdir.

Sharq mutafakkirlari: Imom al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Mansur al-Moturidiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud az-Zamaxshariy, Burhoniddin Marg‘iloniy, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Husayn Voiz Koshifiy, Ahmad Donish va boshqalar asarlarida yosh avlodga puxta va mustahkam bilim berishda ularning kasbiy faoliyatini rivojlantirish, iste‘dodini takomillashtirishga alohida e‘tibor berilgan[4].

Masalan, Az-Zamaxshariy insonning faolligini oshirishda quyidagilarga e‘tibor berish lozimligini uqtirgan:

birinchisi- fahm -farosat tezligini tarbiyalash; inson diqqatini zarur va muhim narsalarga, ya‘ni hal etilayotgan masalalarning ichidan eng muhimini ajratib olish qobiliyati.

ikkinchisi - bilimlarni tez egallash qobiliyati. Bunda bilimlarni egallashda butun diqqatini o‘rganilayotgan muammoga qaratish va uni o‘zlashtirib olishga erishish.

uchinchisi- qo‘yilgan muammoni tez anglab olishga butun diqqatini qaratish.

to‘rtinchisi- o‘rgangan bilimlarini esda saqlash qobiliyati va boshqalar [4].

Abu Rayhon Beruniyning “aql asosida erishiladigan natijalar” haqidagi ta‘limoti o‘qitish nazariyasida alohida o‘rin egalladi. Uning fikricha buyumlarni chinakam bilish, tashqi ko‘rinishini tahlil qilish sababalarini aniqlash asosida idrok etishga erishiladi[4],- deydi.

Abu Ali ibn Sino “aql” deganda insonning tug‘ma iste‘dodini, shuningdek tajriba asosida va bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushunadi. Aqlni – “insoning birlamchi tug‘ma sog‘lom fikrlashi yaxshi va yomon ishlarni vujudga keltiradigan, ularni farqlaydigan kuch”[4],- deb ta‘riflaydi.

Aql insonning xatti-harakatlarida namoyon bo‘ladi. Inson aql yordamida narsalar va hodisalarni aniqlaydi, umumlashtiradi hamda ularning eng yaxshilarini tanlaydi,- deb o‘qitadi. Demak, ulug‘ mutafakkirlarimiz ham shaxs rivojlanishida faoliyat va ayniqsa ijodiy faoliyatning ahamiyatiga alohida e‘tibor berishganlar. O‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda ularga o‘ziga xos yondashuv ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, har bir bola o‘ziga xos, betakrordir. Shaxsning o‘ziga xosligi uning turli xil individual va ijtimoiy rivojlanish omillari ta‘sirida shakllanadigan psixikasining xususiyatlari bilan belgilanadi.

O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda o‘z -o‘zini anglash, yoki shaxs “Men” ini shakllantirish ham o‘ta muhimdir. Bu o‘quvchida o‘z xulqini tarkib toptiradigan, o‘z-o‘zini anglagan va anglamagan tasavvurlari tizimi sanaladi.

O‘quvchini o‘z “Men”ini anglashi ta‘lim natijasi, o‘z-o‘zini anglashning yakuniy darajasi. Olima Sh.Abdullaeva ta‘kidlaganidek, o‘quvchi “Men”i bilan bog‘liq barcha xolatlar shuni ko‘rsatadiki, o‘rganish bilimlarni o‘zlashtirishda o‘quvchilar ijodiy faoliyatidagi yutuq va kamchiliklar sabablarini tushunishi uchun muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi “Men”i yoki boshqacha aytganda o‘z-o‘zini anglashning mazmuni, psixologlar ta‘kidlaganidek, ta‘lim va tarbiyaning eng muhim natijalaridan biridir. Bu esa bolaning ijtimoiylashuvi jarayonini tashkil etadi [6].

Shuningdek, pedagogik o‘yinlar ayniqsa, o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Aynan shunday o‘yinlar vositasida kattalar va kichiklar o‘rtasida muloqot o‘rnatiladi. Bu muloqotlar shaxsiy yonloshuv asosida qurilishi kerak.

O‘qituvchi bolani faqat o‘quvchi deb emas, balki bir butun shaxs, o‘ziga xos inson deb yondashuvi lozim. O‘yinlarda bolaning shaxsiy sifatleri boyib, o‘quvchilar ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi hamda o‘quvchilarning hulqidagi ijobiy qirralar rivojlanadi, ijobiy tasavvur mashqlari vositasida kuzatuvchanlik, xotira, diqqatni kuchaytirish imkoni tug‘iladi, psixologik to‘siqlar bartaraf etiladi.

Demak, ta‘lim-tarbiyaga sinergetik yondashuv, dars samaradorligini oshirish vositasi, fanlararo aloqalarning yangi sifat darajasiga ko‘tarilgan shakli hisoblanadi. Boshlang‘ich ta‘limda sinergetik yondashuv hayotdagi turli xil hodisalarni bir qolipdan turib baholash emas, balki ularni o‘zaro aloqadorlikda kompleks holda yondashishga yo‘naltiradi. Masalan, integratsiyalashgan ta‘limni yo‘lga qo‘yishda sof ilmiy bilimlar, adabiyot, musiqa, san‘at yordamida har tomonlama mukammal ko‘rsatib berish imkoni tug‘iladi. Bu esa bola shaxsining emotsional va axloqiy rivojiga, unda ijodiy tafakkurning shakllanishiga yaxshi ta‘sir ko‘rsatadi.

REFERENCES

1. Болтаева Ш. Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш. // Халқ таълими, 2004, № 3.-34-34 бетлар.
2. Болтаева Ш. Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантириш. //Педагогика назарияси ва тарихининг айрим долзарб муаммолари. / Илмий ишлар тўплами.-Тошкент: Фан, 2006.-Б.142-144.
3. Нишонова С. Шарқ уйғониш даври педагогик фикр тараққиетида баркамол инсон тарбияси.- Пед. фан. докт... ёзилган дисс.- Т. : 1998.- 288 б.
4. Назарова Х.П. Дидактические основы обеспечения коммуникативной грамотности учащихся начальных классов : - Автореф. дисс... канд. пед.наук. – Т.: 200. – 21 с.
5. Яминова С. Ўқувчиларда мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантиришда сценарийли ўқитиш усулидан фойдаланиш: Пед.фан.ном. дисс.автореф.-Т.: 1997-168 б.
6. Oyturaxonovna, I. S. (2022). SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARIDA MAS’ULIYATLI MUNOSABATNI RIVOJLANTIRISH YO ‘LLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(10), 74-79.
7. Oyturaxonovna, I. S. (2023). SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARIDA MAS’ULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISH. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 113-115.
8. Siddiqov, B. S., & Mexmonaliyev, S. N. (2022). PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 10-16.

9. Ибрагимова, Ш. (2023). Синергетик yondashuv negizida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish asoslari. *Общество и инновации*, 4(2), 142-147.
10. Ibragimova, S. (2023). TA’LIM TARBIYA JARAYONIDA SINERGETIK YONDASHUVNING BOLA SHAKLLANISHIGA TA’SIRI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 9-11.
11. Ibragimova, S. (2023). SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG ‘ICH SINFI O ‘QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(6), 5-8.